

СИРАЦИ ОТ ВОЙНИТЕ – СЪПРИЧАСТНОСТ НА ОБЩЕСТВОТО И ОТГОВОРНОСТТА НА ДЪРЖАВАТА

Веска Николова

Руско-турската (1877-1878 г.) и Сръбско-българската война (1885 г.) заемат достойно място в историографията. В обществените нагласи те са свързани с битки, победи, национално освобождение и обединение. Човешката съдба е подчинена на темата – “герои и патриоти”, но проблемът за по-нататъшната съдба на тези герои и особено на техните деца остава в периферията. Действително, в литературата се споменава за деца – сираци, които се навъртат около войнишкия огън, за да получат малко храна, или са осиновени от полка, но липсват конкретни изследвания за тяхната участ, брой, отношението на държавата и обществото към тях. Съществуват частични сведения за Старозагорския общински съвет, който след Руско-турската война полага неимоверни усилия да се приютят и нахранят такива деца. Вероятно и много общини са постъпили така, но липсват конкретни данни относно създаването на приюти, настаняването на деца в частни домове, както и различните виждания при разрешаването на проблема. Единствено е сигурно, че общинските съвети заемат голям дял при разрешаването на подобни тежки обществени задължения, защото по традиция през Възраждането тя е институцията, която ръководи и регулира обществено-политическия, стопанския и културния живот на всяко населено място.

Значително по-подробни, макар противоречиви са сведенията за първия и единствен дом за сираци от Руско-турската война, създаден в Пловдив в края на 1878 г. В него са настанени 60-70 момичета и момчета, чийто брой през 1889 г. достига 106. От тях 88% са от Южна България, а 11 % са от Северна България¹. Инициативата за създаването му принадлежи на Дружеството на съпругите на висши руски офицери в Южна България под председателството на Наталия Столипина и на Пловдивското женското благотворително дружество “Майчина грижа” (основано 1873 г.). Макар че домът има за задача да осигури подслон и издръжка на сираците от войната и на пострадалите след

Априлското въстание жители на Панагюрище, Клисура, Батак, Перущица и др. градове и села, на практика в Пловдивското сиропиталище се приемат сираци без разлика на произхода им. То приема статута на юридическо лице, а за уреждането и управлението му е приет правилник (устав), според който целта е да се даде жилище, храна, облекло, възпитание и образование на сираци от двата пола. Намира се под върховния надзор на попечителство с тригодишен мандат. В него влизат: представител на общинския съвет, на окръжната постоянна комисия, на основните и средните училища, на Пловдивската митрополия, на БНБ – клон Пловдив и др. Прякото управление се осъществява от директор (началник), надзорателки, иконом и няколко помощници².

Сиропиталището се издържа чрез доброволните дарения на войниците, приходи от концерти, членския внос на дружество “Майчина грижа”. Наред с това Наталия Столипина, майката на ген. Скобелев и други офицерски жени набират средства в Русия и ги влагат в Одески банки, а руският консул в Пловдив предоставя на сиропиталището лихвите на паричния фонд. В помощ на дома централната власт на Източна Румелия задължава общините да предвидят в бюджетите си определени суми, които след Съединението (1885 г.) спират, тъй като сиропиталището става държавно. В следващите години то става общинско, окръжно или държавно. Въпреки честите промени в статута му неизменно продължава симбиозата между съпричастността и щедростта на пловдивските граждани, отговорността на общината и държавата. Ярък пример в тази насока са даренията на заможните пловдивчани, които допринасят за финансовото стабилизиране и разрастване на сиропиталището. През 1905 г. х. Гьока Павлов завещава хотел “България” и много магазини в центъра на града, чиито приходи трябва да служат за издръжка на дома. Същата цел имат личните фондове на Богдан х. Гьока, Мария х. В. Кондодимо, д-р Г. Кожухаров и др. Паралелно с тях, обикновени, по-бедни граждани правят дарения в натура и осигуряват допълнително храна, отопление, облекло на питомците. Това позволява в средата на 20-те г. на XX в. сиропиталището да се издържа от приходите си - имоти, фондове, собствено стопанство. На този фон помощта на общината и държавата вече изглежда минимална. През 1926 г. приходният бюджет на дома възлиза на 906 420 лв., като основният приходен източник е хотел “България” (514 хил. лв.); субсидията на Пловдивската община е 150 хил. лв., а на Окръжната постоянна комисия е 80 хил. лв.³

Спрях се по-подробно на Пловдивското сиропиталище не защото то е единственото и най-голямото държавно/общинско заведение до балканските войни, а защото дава представа за модела на създадените в края на XIX и началото на XX в. сиропиталища в страната, подсказва обществената нагласа към благотворителността. И ако искаме да акцентираме върху факторите, които най-силно въздействат върху тези процеси, и тяхното идейно осмисляне, на първо място трябва да поставим благородната инициатива на женски, религиозни и етничес-

ки благотворителни организации за създаването на такива домове. Второ - сираците от войните не се възприемат от обществото като отделна социална група. Вероятно те не надхвърлят броя на останалите, а и с годините по биологични причини те намаляват. Трето - не трябва да се пренебрегва фактът, че ръководството на повечето благотворителни дружества са жени, за които децата са равнопоставени. За тях не е от значение произходът на сираците - жертви на войната, изоставени деца, рожби на болни, стари и бедни родители. В случая двигател е мисълта, че всички сираци се нуждаят от помощ. По този начин се поставя началото на социализиране на децата. Четвърто – сиропиталищата имат сравнително малък капацитет – до 30-40 възпитаници, и се издържат от някое дружество, чрез частни дарения, приходи от концерти, но най-солидна е помощта на общината. В началото на XX в., със забогатяването на обществото, благотворителността приема други измерения и собствените приходи на домовете се увеличават. Това позволява да се пристъпи към подобряване на битовите условия или построяване на нова сграда, увеличаване на капацитета. В подкрепа на направените констатации предлагам няколко примера.

През ноември 1898 г. се създава Варненското женско благотворително дружество “Надежда”. То има за основна задача да отглежда и възпитава децата от създаденото от него сиропиталище със същото име. В дома се приемат само сираци от Варненски окръг и наброяват около 35 - 40 деца. Ако през 1905 г. половината от приходния бюджет на сиропиталището (8 382 лв.) се формира от субсидията на градското общинско управление (4 322 лв.), то през 1925 г. собствените средства се увеличават и приходният бюджет възлиза на 396 236 лв. От тях само 53 200 лв. са помощ от общината, 8 000 лв. са от Окръжната постоянна комисия, а останалите приходи (333 036 лв.) са от имоти, наеми, частни дарения⁴.

През 1907 г. Русенското женско благотворително дружество “Добродетел” създава сиропиталище. През 1913 г. то е признато за окръжно и в дома се настаняват главно сираци от войните на брой около 40 - 42 души. Приходният бюджет възлиза на 42 хил. лв., от които 6 000 лв. дава Окръжната постоянна комисия, 9 000 лв. – общините от окръга, а останалите са средства на дружеството и дарения на частни лица. Благодарение на най-изявените благодетели на дома - Тодорица Цанкова, Георги Петрович, д-р Ст. Радославов, Панайот Попов, сем. д-р Иларион и Марийка Бурови, през 1924 г. приходният бюджет на сиропиталището нараства на 217 6040 лв. и отглежда около 80 сираци⁵.

По време на балканските войни броят на сираците се увеличава и категорията “сиращи от войните” вече се възприема като социална група, която се нуждае от специално внимание от страна на държавата и обществото. На фронта, във военните части спонтанно се формират парични фондове, които да служат за издръжка или подпомагане на вдовици и сираци, за изграждането на паметници на героите. Те са израз на съпричастност към съдбата на семействата на

приятеля и съратника на бойното поле. Но конкретно обвързване и институционно оформяне на задължението на държавата към тази социална група става след войната.

През авг. 1913 г. по инициатива на висши служители на Министерството на народното просвещение (МНП) и лично на министър Петър Пешев се създава фонд, който да служи за подпомагане на образованието на сираци на загиналите учители. Той влиза в обединения фонд “Завещатели и дарители” при МНП. Инициаторите преосмислят събитията и разширяват кръга на подпомаганите – сираци на всички бедни български граждани “от всички занаяти”, чиито бащи са загинали на фронта, починали са в резултат на получените рани или са останали инвалиди от балканските войни (1912-1913 г.). След Първата световна война (1915-1918 г.) към този фонд са включени децата на новите жертви.

Капиталът на фонда се формира чрез ежегодни субсидии на МНП и чрез частни дарения. През 1918 г. той възлиза на 137 хил. лв. и приход (лихви) – 36 275 лв., а към 1 ян. 1942 г. нараства на 1,167 млн. лв. с приходи от 60 хил. лв. Това позволява до 1948 г. ежегодно да се отпуснат много стипендии за получаване на средно, специално или висше образование за децата на загинали и на военноинвалиди⁶.

На 15 септ. 1913 г. под патронажа на княгините Евдокия и Надежда се учредява втори фонд за сираци от балканските войни. След влизането на България в Първата световна война фондът се задължава да подпомага децата на пострадали в новата война и към 1918 г. приема наименованието (фонд за) “Сираци от войните 1912-1913 и 1915-1918 г.”. Управлява се от централен комитет, начело с министър-председателя и членове: министърът на вътрешните работи, директорът на народното здраве, двама души от двореца, софийският окръжен управител, софийският кмет, директорът на БЗБ и др. На 14 ноември 1914 г. се утвърждава правилник, с който се регламентира целта, структурата и финансирането на фондацията. Предвижда се в окръжните и околийските градове да се създадат комитети, които се ръководят съответно от окръжните управители и околийските началници. Те имат за задача да събират сведения за сираците, да определят начина и размера на помощите, да откриват работни места за тях, да се грижат за натрупването на парични средства. Съобразно възрастта, сираците се настаняват в ясли, детски градини, в частни, общински и държавни сиропиталища, в занаятчийски работилници, професионални училища и курсове. След като всички сираци от войните станат пълнолетни, мисията на ЦК се счита за изпълнена и той се закрива⁷.

Приходният бюджет на фонда се формира от събраните през 1913 г. средства от княгините Евдокия и Надежда (250 хил. лв.), от ежегодни парични помощи от държавния бюджет, от окръжните и общинските съвети, от частни дарители, дружества и учреждения, от лотарии, дискусии в църквите, билети от кон-

церти и т.н. Съгласно приетия през януари 1916 г. закон, ежегодно ЦК получава от държавния бюджет субсидия от 1 млн. лв., като през 1923 и 1924 г. тя нараства на 5 млн. лв.⁸ Така, чрез тази централизирана организация, държавата се опитва да канализира благотворителността спрямо групата на сираците, като поема всички задължения - от ръководство на структурите до финансирането им.

През 1913-1914 г. ЦК на фонда влиза във връзка с ръководствата на съществуващите сиропиталища при женски и религиозни организации, както и при общините. Той се стреми да ги запази, да поеме техния патронаж, част от издръжката им и да създаде нови. В резултат на благородните усилия до 1919 г. под егидата на ЦК на фонда за сираци се създават 12 окръжни и 2 държавни дома.

През 1913 г. Русенското сиропиталище "Царица Елеонора" на Женското благотворително дружество "Добродетел" става окръжно, като разходите се разделят между дружеството и Окръжната постоянна комисия. На 22 ноември 1912 г. Пловдивската окръжна контролна комисия решава да създаде сиропиталище, което да подслони сираците от окръга, обсъжда в коя обществена сграда те могат да бъдат настанени и приема устав. Но едва през февруари 1914 г. е открито Пловдивското окръжно сиропиталище с 90 сираци, които през 1918 г. се увеличават на 122. За нуждите на дома е пригодена сграда, която не отговаря на изискванията за такава цел⁹.

За разлика от Пловдив, на 7 апр. 1915 г. Окръжният комитет на фонда в Бургас и ЖБД "Милосърдие" откриват сиропиталище, настанено в специална сграда, с голям двор, планиран парк, овощна и зеленчукова градина. Управлението и издръжката на дома са поверени на управителен съвет в състав: председателят на Окръжната постоянна комисия, председателката на ЖБД, градският лекар. Прякото ръководство се осъществява от директор, домакин-счетоводител, възпитатели и обслужващ персонал. Приблизително по този модел се осъществява управлението на всяко окръжно сиропиталище. От средата на 1917 до края на 1918 г. се откриват окръжни сиропиталища в Плевен, Шумен, Враца, Кюстендил, Варна, Търново, с. Искрец (Софийско), Чирпан, с. Шипка (Казанлъшко), Одрин. През 1922 г. се откриват домове в Панагюрище и в Карлово. Всички те се издържат от фонда, от общинските съвети и чрез частната благотворителност¹⁰.

Най-добре уредено е Варненското окръжно сиропиталище. Открива се през март 1918 г. и се настоява в бившия хотел "София Палас". През 1922 г. се премества в сградата на ЖБД "Надежда", без да се слее с намиращото се там общинско сиропиталище. През 1927 г. влиза в самостоятелна сграда, ремонтирана от Министерството на войната. Пансионът има капацитет от 220-250 души и се приемат деца от цялата страна. Разполага и с професионално училище¹¹.

ЦК на фонда и неговите подразделения се грижат за образованието на

сираци, като обръщат специално внимание на професионалната насоченост. Всяка година фондът обявява около 100 стипендии за професионалните училища в България. През юли 1915 г. той открива професионалното заведение Домакински институт “Евдокия и Надежда” за девойки – сираци. То има четиригодишен курс на обучение с четири отдела – готварство, шивачество, плетачество и машинопис, осигурява пълен пансион за сметка на фонда. Целта е да се даде професия в самостоятелния живот на тези девойки. През 1918 г. институтът има 102 възпитаници, през учебната 1924/1925 – 180, през учебната 1927/1928 – 242 ученици¹².

Големият брой на сираци принуждава да се подходи по-гъвкаво към проблемите. За целта срещу помощи от фонда общинските комитети настаняват деца в частни домове, за да отраснат в семейна среда, или в сиропиталища, издържани от благотворителни дружества. Т.напр. през 1918 г. в сиропиталище “Княз Борис Търновски” при софийското д-во “Милосърдие” са настанени 156 деца. До балканските войни дружеството, под председателството на Юлия Малинова, изцяло издържа дома. След войните тази грижа се поема от Софийския градски съвет и Фонда за сираци, като през 1918 г. са изразходвани 80 хил. лв.

Според отчета на ЦК на фонда за 1922 г. срещу помощи от организацията в почтени семейства и роднини са настанени 4 555 сираци, в окръжни, околийски и частни сиропиталища – 1 282, отпуснати са 608 стипендии в професионални училища. Или са подпомагани 6 445 деца, като за тях са изразходвани 8 516 000 лв. Равносметката е, че въпреки направеното повече от 150 хил. деца се нуждаят от помощта на държавата и обществото¹³.

Въпросът за сираци и техния брой стои в центъра на публичните дискусии. Многобройните организации на жертвите на войните протестира и настояват, че законовите преференции за сираци (безплатно пътуване по БДЖ, освобождаване от учебни такси и др.) са минимални и улесняват само малка част. Под натиска на благотворителните организации и на общественото мнение, както и виждането на управляващите за необходимостта от нов подход при разрешаването на тези проблеми, през април 1925 г. XXI ОНС приема Закон за подпомагане пострадалите от войните. Целта е да се координира и направлява благотворителната дейност и тя да стане неизменна част от социалната политика на държавата. Към Министерството на войната се създава Отделение за подпомагане на пострадалите от войните, което поема материалната и моралната отговорност към всички групи – сираци, инвалиди, вдовици, родители на загиналите. Специално внимание се отделя за отглеждането, възпитанието и образованието на децата до пълнолетието им. Създадените до този момент институти, сиропиталища, училища, работилници и фондове преминават под пълното управление на отделението. Съгласно разпорежданията на закона, на 1 април 1926 г. Фондът за сираци от войните престава да съществува. Всички негови активи и пасиви се прехвърлят към Отделението за подпомагане пострада-

лите от войните. Всички сиропиталища и училища на фонда, както и военните домове преминават под управлението на отделението¹⁴. Последното продължава да обявява конкурси за стипендии, разпределя помощи, следи за прилагането на законите, които дават улеснения на сираците.

Създадените структури под егидата на МНП и МВ (фондове, сиропиталища, училища), специалното внимание при отглеждането, възпитанието и образованието на децата от тази социална група до тяхното пълнолетие имат добри резултати. Макар че разрухата в страната след войните и финансовите затруднения на управляващите не позволяват да се постигне очакваното, натрупаният положителен опит и слабостите могат да послужат на съвременниците ни при решаване проблемите на сираците – тези социално ощетени, емоционално уязвима деца.

Бележки:

¹ ЦДА, ф. 264 К, оп. 4, а.е. 213, л. 241-243; *Училищен преглед*, 1896, кн. 3, 288-291; *Дружество "Майчина грижа"*. 1868-1943. Пловдив (б.д.).

² Пак там.

³ ДА - Пловдив, ф. 29 К, оп. 4, а.е. 26, л. 52.

⁴ ЦДА, ф. 264 К, оп. 4, а.е. 46; Отчет на Варненското женско благотворително дружество "Надежда"... за 1904. Варна, 1905; Отчет ... за 1924-1925. Варна, 1926.

⁵ **Стоянова, Р.** Традицията на дарителството в Русе. – *Алманах за историята на Русе*. Т. II. Русе, 1997, 261-263.

⁶ Енциклопедия. *Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951*. Т. 2. С., 2002, 245-246.

⁷ Държавен вестник, № 259, 14 ноем. 1914; Виж и : Енциклопедия. *Дарителството...* Т. 2, 301-306.

⁸ Дневници на XVII ОНС, II р.с., с. 166; Държавен вестник, № 26, 2 февр. 1916.

⁹ ЦДА, ф. 264 К, оп. 6, а.е. 213, л. 197-210; Отчет на ЦК за управлението на Фонда за сираците от войните. С., 1919, с. 12.

¹⁰ Данните за тези сиропиталища са противоречиви, тъй като в различните години преминават под егидата на различни организации. Затова авторката е възприела като най-верни сведенията в отчетите на ЦК на фонда.

¹¹ Отчет за учебната 1933/1934 на пансиона и професионалното училище за сираци и синове на инвалиди от войните. Варна, 1934.

¹² *Инвалид*, № 454, 25 май 1929 г.

¹³ Отчет на ЦК за управлението на... за 1922 г. С., 1923.

¹⁴ Енциклопедия. *Дарителството...*, Т. 2, 305-306.

WAR ORPHANS – SOCIETY COMMITMENT AND STATE RESPONSIBILITY

Veska Nikolova

As a social group that needs special attention from the public and the state the category “war orphans” emerged in the public space at the time of the Balkan Wars. Until then orphans, without distinction between their background were under the care of charitable societies and partly to the communes. Since August 1913 as a specific commitment and institutionally formed obligations the accent for the support of this group fell on the government engagements. The report presents the government ambition to consolidate the noble efforts of the various organizations, communes and private contributors. By means of the adopted legislative measures they attempt to canalize and initiate synchronization in the charitable activities. During the first twenty years of the XX century, without cutting off or hindrance of the personal and public initiative in the support of the orphans, the government to a great extent assumed the financing, the organization and the management of most of the orphanage homes for war orphans, and this activity became part of its social policy.

The author supports the view-point, that on account of the collapse in the state after the National catastrophe and the financial difficulties, it wasn't possible for the government to achieve the expected results. In spite of all this, the created structures under the auspices of Ministry of Education and War Ministry, the accumulated experience in raising, training and educating the children to their adulthood, as well as the legislation preferences, could suggest useful initiatives in supporting orphans even now in our difficult present days.